

УДК 368. 029

Кнейслер О. В.,*кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів суб'єктів господарювання і страхування Тернопільського національного економічного університету*

ЕТИМОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ТА ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ПЕРЕСТРАХУВАННЯ

У статті розглянуто етимологію терміна "перестрахування". З'ясовано передумови виникнення перестрахування. Досліджено діалектичний взаємозв'язок між джерелами зародження перестрахувальних відносин.

Ключові слова: страхування, перестрахування, перестрахувальні відносини, ризик, майнові інтереси, страховий фонд, резерви перестраховика.

В статье рассмотрено этимологию категории "перестрахование". Определено предисловия возникновения перестрахования. Исследовано диалектическую взаимосвязь между источниками зарождения перестраховочных отношений.

Ключевые слова: страхование, перестрахование, перестраховые отношения, риск, имущественные интересы, страховой фонд, резервы перестраховщика.

Etymology of the term "reinsurance" is considered. Preconditions of origin of reinsurance are found out. Studied dialectical intercommunication between the sources of origin of reinsurance relations.

Key words: insurance, reinsurance, reinsurance relations, risk, property interests, insurance fund, the insurance fund, reserves of reinsurance.

Постановка проблеми. Наукові дослідження теоретичних питань перестрахування вчені-економісти розпочали наприкінці XIX – початку XX століття, коли теорія страхування сформувалася в окрему галузь знань. "Перестрахування, як соціально-економічна категорія, виникло не в конкретний історичний момент, а еволюціонувало разом з розвитком фінансових відносин і, зокрема, страхових відносин" [16, с. 65]. Неоднозначні погляди вчених-економістів та науковців на етимологічні передумови формування категорії перестрахування є основною причиною дискусій щодо сфери існування перестрахувальних відносин, їх місця у складі економічних, фінансових і страхових відносин. З огляду на це важливим питанням для побудови теорії перестрахування є визначення першоджерел його зародження та виникнення.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення категорії перестрахування здійснюється науковцями в різних галузях. Найбільш роз-

повсюджені дослідження цієї категорії характерні для економічної теорії і права. Окремі аспекти цієї наукової проблеми перестраховування стали предметом досліджень таких зарубіжних і вітчизняних науковців, як О. Гаманкова, Д. Бланд, Ю. Журавльов, М. Каминкіна, М. Мних, І. Постнікова, К. Пфайффер, С. Осадець, Т. Татаріна, К. Турбіна. Однак в економічній науці відсутні фундаментальні праці з перестраховування. Разом із цим, сутність перестраховування як економічного явища ніколи не ігнорувалось. Еволюція поглядів вчених-економістів щодо перестраховування відбувалася від його походження у системі страхових відносин до формування як категорії.

Мета і завдання дослідження. Метою і завданням дослідження є визначення етимології терміна “перестраховування” та передумов зародження перестраховувальних відносин як необхідної складової історико-логічного розвитку перестраховування.

Виклад основного матеріалу. Одними з перших класичних праць зі страхування, у якій автори розглядають перестраховування з економічного погляду, стали роботи німецького вченого А. Манеса “Основы страхового дела” (1909 р.) та вітчизняного академіка К. Воблого “Основы экономии страхования” (1915 р.). Ці видатні попередники сформулювали традиційні постулати страхової науки, які стали базовими для вивчення перестраховувальних відносин. При дослідженні сутності перестраховування К. Воблий прагне органічно пов’язати перестраховування з іншими економічними явищами, стверджуючи при цьому, що “економічна природа прямого страхування і перестраховування тотожна” [3, с. 231]. У своїй праці професор А. Манес зазначає: “... немає жодної галузі страхування сьогодні, яка не була б пов’язана з перестраховуванням в тому або іншому виді” [13, с. 107]. Таким чином, вчені-економісти досліджували перестраховування як економічне явище у системі страхових відносин, визначаючи його економічні характеристики та наділяючи специфічними рисами.

Цілком логічним і незаперечним є той факт, що початковий зміст терміна перестраховування пов’язується зі словом страхування. Як зазначає К. Фідельман, “етимологія слова “перестраховування” – наступне страхування підтверджує, що перестраховування є частиною економічних відносин страхування” [23, с. 34]. Отже, можна стверджувати про наявність спільного етимологічного джерела понять “страхування” і “перестраховування”.

Досліджуючи походження зазначених вище термінів, варто зазначити, що у науковій літературі мають місце декілька версій щодо їх етимології. Так, у фінансовій та страховій науці переважає думка, відповідно до якої, “страхування” походить від латинських слів “securus” і “sine cura”, що означають “безтурботний”. За іншого підходу першоосновою виникнення перестраховування, як і страхування, є “страх”, а тому ці поняття вживають у значеннях “підтримка”, “гарантія успіху”, “захист”.

Болгарський дослідник П. Пеев, досліджуючи походження терміна “страхування” ще у 30-х роках ХХ століття, наголошує, що такий мовний

вираз виник передусім на відчутті та вгамуванні страху перед загрозливими явищами, ним характеризується захист від ризиків [12, с. 23]. Вітчизняний науковець М. Клапків вказує на відсутність підстав для розгляду поняття "страх" як економічної категорії, оскільки "...страх є лише виявом внутрішнього душевного стану людини перед небезпекою" [10, с. 15], а тому не є предметом дослідження економістів. Таким чином, поняття "страх" і "небезпека" безпосередньо взаємопов'язані між собою, оскільки, з одного боку, небезпека породжує страх, а з іншого – "...є історичною категорією, що виникла і розвивається як реакція людини на страх" [14, с. 24].

У лексикографічному дослідженні, яке було опубліковано у ФРН у 1980 році, зазначено, що сто років тому слово "страх" вживалося у два рази частіше, ніж слово "побоювання", тоді як тепер останнє зустрічається у шість разів частіше, ніж "страх" [5, с. 86-91]. Таке твердження є логічним, оскільки з пізнанням людиною навколишнього середовища у неї зникають причини для органічного страху, а виникають підстави для побоювання як сигналу на небезпеку і невизначеність, в умовах незнання і непевності. "Причини страху знаходяться поза людиною, тоді як побоювання – спонтанна, але вже певною мірою свідомо оцінка ситуації – всередині людини" [9, с. 29]. Таким чином, різні підходи авторів щодо етимологічного джерела страхування тісно пов'язують його походження із загальним розумінням небезпеки, невизначеності, непевності, випадковості, ненадійності. З цими багатозначними словами у страховій науці асоціюється й часто вживається як синонім поняття "ризик".

Ризик як першопричину страхування розглядали ще на початку XX століття німецький вчений А. Манес та вітчизняний економіст К. Воблій. Так, на думку А. Манеса, "страхування представляє собою вид економічної передбачуваності і одночасно є організацією, яка ґрунтується на взаємодопомозі" [13, с. 8]. Разом з цим, К. Воблій подає визначення страхування, у якому вказує, що метою страхування "...є покриття майбутнього збитку або потреби, зумовленої настанням випадкової і одночасно статистично вловимої події" [3, с. 32]. В основі страхових теорій цих авторів страхування розглядається як механізм захисту від ризиків в умовах невизначеності та непевності у майбутньому.

Аналогічний підхід до трактування страхування розглядається в працях вітчизняних і західних науковців сучасності. Так, вчені-економісти Пол. А. Самуельсон і Вільям Д. Нордхаус зазначають, що "розповсюдженою формою розподілу ризиків є страхування" [19, с. 228]. На думку вітчизняного науковця В. М. Фурмана, страхування є "платною системою фінансової компенсації фізичним та юридичним особам при ситуаціях, пов'язаних з економічними збитками, породжуваними об'єктивними чинниками, що будується з урахуванням як вірогідності несприятливої події, так і її можливих наслідків..." [24, с. 37]. Польські економісти і практики, автори підручника "Основи страхувань" визначають страхування як "комбінацію відомих ме-

тодів операцій з ризиком, який полягає в передачі ризику, його розкладці і контролі за ним” [26, с. 50]. Отже, страхування виступає засобом протидії ризикам, методом фінансування їх наслідків, способом контролю за ризиками. Водночас його виникнення передбачено наявністю ризику.

Економічна природа перестрахування обумовлюється існуванням ризику, “оскільки перестрахувальні операції є “вторинними” похідними від страхових” [20, с. 233]. Про ризик як етимологічний попередник перестрахування зазначається у працях багатьох учених минулого століття і сучасності. Так, німецький учений К. Пфайффер, досліджуючи основні концепції перестрахування на початку XX ст., вказує на ризик страховика як предмет договору перестрахування [17, с. 9]. Автор зазначає ризикову природу договірних відносин у перестрахуванні. Англійський професор Д. Бланд наголошує, що для того, щоб залишити за собою частину ризику і не втратити клієнта, страховики можуть використати страхування для захисту самих себе, тобто страховики страхують ризик ще раз [2, с. 128-129]. Відповідно в основі перестрахування лежить вторинний розподіл ризику, на що і вказують фінансисти західної наукової думки при дослідженні поняття перестрахування як “...повного або часткового розміщення серед інших страховиків страхового ризику...” [22, с. 354]. Російський теоретик і практик у галузі перестрахування І. Ю. Постнікова стверджує, що передумови виникнення і розвитку перестрахування безпосередньо визначаються суспільно-історичними процесами в суспільно-економічних формаціях, потребами суспільства в захисті від великомасштабних ризиків [16, с. 64]. Таким чином, об’єктивна необхідність перестрахування зумовлена зростанням рівня ризику в страхуванні, що й породжує потребу його повторного розподілу. Відповідно ризик як етимологічне джерело страхових і перестрахувальних відносин виступає об’єктивним чинником їх виникнення та подальшого розвитку. Однак зазначимо, що етимологія як розділ знань, вивчає не тільки термінологічне визначення перестрахування, його первісне походження за допомогою зіставлення із спорідненими словами, а й історико-логічний розвиток та формування як категорії.

Орієнтація страхування і перестрахування виключно на ризик не отримала однозначного теоретичного підтвердження, тому що глибинна основа цих відносин серед представників страхової науки радянського і пострадянського періоду визначається неоднозначно. Так, у радянській літературі має місце теорія страхування, представники якої об’єктивну необхідність страхування обґрунтовували існуванням страхового фонду в процесі розподілу сукупного суспільного продукту та потребою у додаткових методах його формування. Зокрема професор В. К. Райхер, трактуючи основні положення марксистсько-ленінської методології щодо розробки питань страхування, визначає сутність страхування “як особливої форми організації суспільно-необхідного страхового фонду...” [18, с. 3]. Разом з тим, Л. І. Рейтман наголошує, що страхування в умовах товарно-грошових

відносин може бути використано як метод організації страхового фонду, проте воно зародилося на ранніх етапах розвитку суспільства, коли взаємна розкладка збитку здійснювалася без формування страхового фонду [6, с. 19]. Таке твердження вченого вказує на наявність іншого першоджерела страхування і, як зазначає вітчизняний науковець Я. П. Шумелда, "вони не заперечували впливу несприятливих чи випадкових подій, але вихід на перше місце страхового фонду автоматично переміщав на друге місце наявність ризиків як причину страхування" [25, с. 29]. При цьому формування страхового фонду за допомогою розподільчих відносин характеризувало страхування як похідний інструмент фінансових відносин та позбавляло його як економічну категорію самостійності.

У ринковій економіці створення і використання грошових фондів слугує можливістю виконання зобов'язань страховика, фінансовим забезпеченням його діяльності, однією з передумов досягнення основної мети. А відтак, "страхування не вміщується в рамки традиційного вузького розуміння фінансів як економічних відносин, що виникають у процесі формування, розподілу та використання доходів і грошових фондів. До речі, в англійському словнику страхових термінів страхування визначається "як система передавання ризику і його комбінування". Тобто у країні, де виникла більшість класичних видів страхування, зміст останнього пов'язують, насамперед, із передаванням ризику від страхувальника до страховика" [21, с. 24-25]. Отже, вчені-економісти та науковці сучасності заперечують основні положення теорії страхового фонду, як такі, що визначають першопричини страхових відносин, переміщуючи на поверхню економічних явищ ризик як об'єктивний чинник їх виникнення та існування. Таким чином, у ринкових умовах господарювання страхові фонди створюють економічну основу страхової діяльності, тобто виступають матеріальним втіленням страхових відносин, але ніяк не їх генетичним попередником. "У сучасній ринковій економіці з розвинутим страховим ринком формування та використання страхового фонду базується на природі страхового ризику та управлінні ним (ризик-менеджменту)" [11, с. 122].

У науковій літературі дискусійним і суперечливим є твердження про існування страхового фонду як об'єктивної необхідності перестраховальних відносин. Страховий фонд страховика формуються за допомогою страхових внесків страхувальників для задоволення їх економічних (майнових) інтересів та потреб. Перестраховики за рахунок отриманих за договором перестраховання премій від страхових компаній, що мають за мету захистити свої майнові інтереси, теж створюють відповідні фонди. Однак професор В. К. Райхер, досліджуючи економічну природу перестраховування в радянський період, стверджує: "Страхові фонди вже створені страховиками. І коли останні перестраховують свої ризики один у одного або у спеціальних перестраховиків, то вони цим не створюють нового страхового фонду, але лише певним чином пов'язують, координують існуючі

страхові фонди” [18, с. 142-147]. Така позиція автора за радянських часів – часів превалювання загальнодержавної власності – є наслідком епохи централізованого планування в умовах тоталітарного режиму та зумовлена наявністю державної страхової монополії, мобілізацією страхових резервів у сукупному страховому фонді суспільства, призначеного для забезпечення страхового захисту його членів. І як зазначає учений-економіст радянської епохи Л. І. Рейтман, “страхові фонди державного страхування є складовою частиною централізованих фінансових резервів. Але їх формування і використання здійснюється за допомогою особливої перерозподільної категорії страхування. Ця категорія проявляє себе як страховий метод формування і використання в рамках державної монополії спеціалізованих, централізованих страхових фондів: державного майнового і особового страхування, які проводилися в межах країни, державного іноземного страхування зовнішньоекономічних інтересів СРСР, державного соціального страхування” [6, с. 16].

На теренах колишнього Радянського Союзу перестраховування здійснювалося в межах державного іноземного страхування. Однак особливого розвитку в умовах соціалістичної доби воно не набуло, оскільки у ньому не було об’єктивної потреби і “...соціалістична держава і її господарські ланки завжди розпоряджалися достатньо потужними страховими резервами” [6, с. 14]. Тобто централізація страхових резервів та їх перерозподіл здійснювалися у сукупному страховому фонді, що створював міцне економічне підґрунтя для забезпечення надійного страхового захисту соціалістичного суспільства та практично виключав необхідність у перестрахованні.

Аналогічний погляд має місце і в сучасній науковій літературі. Скажімо, колектив авторів під керівництвом А. А. Мазаракі вважає, що “якщо у страхуванні страховик за рахунок страхових внесків страхувальників створює страхові резерви, то при перестрахованні відбувається лише перерозподіл частини коштів страхових резервів, створених страховими компаніями” [20, с. 238]. Така позиція є зовсім не зрозумілою в умовах розвитку ринкових засад господарювання, а тому дозволимо собі не погодитися із згаданими науковцями.

Спершу зазначимо, що в ринковій економіці частка сукупного страхового фонду формується в кожній незалежній страховій компанії під назвою “страхові резерви”. Однак у перестраховування разом із переданою частиною страхового ризику і страхових зобов’язань до перестраховика надходить частина страхових премій, а не сформованих страхових резервів прямого страховика. При цьому страхові премії, трансформуючись у перестраховальні премії, мобілізуються у резервах перестраховика. Аналогічно до призначення страхових резервів, резерви перестраховика спрямовуються на компенсацію частини страхової виплати, яка здійснюється прямим страховиком за договором страхування. Тобто перестраховування

передбачає захист майнових інтересів, формування резервів за рахунок частини страхових премій, які сплачують страхувальники компаніям, що передають ризики в перестрахування, здійснення компенсаційних виплат у випадку настання страхових випадків. А тому цілком погоджуємося з тезою, що "страхування і перестрахування використовують один і той самий страховий механізм" [7, с. 21].

З огляду на сказане варто зазначити, що перестрахування набуло особливої розвитку в ринковій економіці, коли виникла об'єктивна необхідність у захисті майнових інтересів страховиків в умовах зростання страхового ризику та обмежених фінансових ресурсів. Економічною основою перестрахувального захисту виступають резерви перестраховика, які формуються за рахунок частини страхових премій, сплачених страхувальниками прямому страховику, що передає ризик у перестрахування. При цьому природа перестрахувальних відносин зумовлена існуванням страхового ризику як етимологічного джерела їх зародження та розвитку.

Поділяючи слушну думку вітчизняних і зарубіжних науковців щодо ризикової природи перестрахувальних відносин, вважаємо за необхідне уточнити окремі позиції такого підходу. Так, економічна природа перестрахування має ризиковий характер і саме ризик виокремлює страхові відносини серед інших економічних відносин, наділяючи їх специфічними ознаками. Проте "захист від ймовірних ризиків набуває реального змісту лише за умови загрози майновим інтересам певної особи, пов'язаних із власністю..." [4, с. 35], оскільки у страхуванні людина прагне зберегти своє майно або свій дохід від випадкових небезпек [3, с. 39-40]. Радянський професор Л. І. Рейтман зазначає, що відмінності у формах власності при соціалізмі породжують дію особливої перерозподільної категорії – страхування, саме майнова незалежність кожного власника – головна причина її застосування [6, с. 10]. Майнову незалежність власності як економічну об'єктивну необхідність використання страхування з метою страхового захисту суспільного виробництва досліджує у своїх працях російський науковець М. В. Жарова [8, с. 28]. Відповідно відносини власності, які пов'язані з привласненням і відчуженням благ, формують зміст і форми прояву категорії страхування. І як стверджує професор О. О. Гаманкова, "... ігнорування того факту, що ступінь зрілості страхових відносин у суспільстві обумовлюється передусім відносинами власності, має небажані практичні наслідки, пов'язані з неадекватними очікуваннями суспільства стосовно розвитку страхування в нашій країні. Розуміння ж причин та наслідків страхових процесів можливе тільки за умови дослідження страхування як економічної категорії – носія певних економічних відносин, які впливають з відносин власності та ними обумовлені" [4, с. 36].

Висновки. Отже, виникнення і розвиток перестрахування як специфічної сфери економічних відносин у страховій галузі пов'язані із об'єктивною потребою страховиків забезпечити захист своїх економічних

інтересів від несприятливих подій (ризиків). Водночас перестрахування захищає їх працівників від втрати роботи, власників – від зниження доходів, створює додатковий захист інтересів страхувальників в разі настання страхових випадків. У такому контексті розгляду перестрахувальних відносин варто зазначити двоїстість їх характеру. Так, за речовим змістом перестрахування виступає як форма захисту від ризиків та обумовлюється існуванням ризику, за сутністю – є сукупністю економічних відносин, які виникають із матеріальних інтересів страховиків з приводу набуття гарантій виконання їх страхових зобов'язань. Відтак, діалектичний взаємозв'язок між майновими інтересами страховика і ризиком загрози цим інтересам породжує особливі економічні відносини щодо забезпечення перестрахувального захисту.

Література:

1. Базилевич В. Д. Страхування: підруч. / В. Д. Базилевич. – К.: Знання, 2008. – 1019 с.
2. Бланд Д. Страхование: принципы и практика: Пер. с англ. / Д. Бланд. – М.: “Финансы и статистика”, 1998. – 414 с.
3. Воблій К. Г. Основы экономики страхования: репринтне видання 1915 р. / К. Г. Воблій. – Тернопіль: Економічна думка, 2001. – 238 с.
4. Гаманкова О. О. Ринок страхових послуг України: теорія, методологія, практика: моногр. / О. О. Гаманкова. – К.: КНЕУ, 2009. – 283 с.
5. Гольцман Е. Болезнь, помогающая выжить / Е. Гольцман // Наука и жизнь. – 2000. – № 7. – С. 86-91.
6. Государственное страхование в СССР: уч. пособ. / [под ред. Л. И. Рейтмана]. – М.: Финансы и статистика, 1989. – 336 с.
7. Гришин Г. Не все ладно в перестраховочном королевстве. – Лондон, 2001.
8. Жарова М. В. Страховой рынок и основные проблемы его становления в России: Автореф. дис. ... канд. экон. наук. – Нижний Новгород, 2000. – 28 с.
9. Залстов О. М. Убезпечення життя: моногр. / О. М. Залстов. – К.: Міжнародна агенція “БІЗОН”, 2006. – 688 с.
10. Клапків М. С. Страхування фінансових ризиків: моногр. / М. С. Клапків. – Тернопіль: Економічна думка, Карт-бланш, 2002. – 570 с.
11. Кнейслер О. Теоретична концептуалізація страхування / О. Кнейслер // Світ фінансів. – 2009. – № 1 (18). – С. 122.
12. Маринова М. Защо “осигуряване”, а не “застраховане” / М. Маринова // Застраховател. – 1995. – № 21 (38). – С. 23.
13. Манэс А. Основы страхового дела. Репринтное издание 1909 г. / А. Манэс. – М.: Анкил, 1992. – 108 с.
14. Мних М. В. Страхування в Україні: сучасна теорія і практика: підруч. / М. В. Мних. – К.: Знання України, 2006. – 284 с.
15. Опарін В. Фінансова система України (теоретико-методологічні аспекти): моногр. / В. Опарін. – К.: КНЕУ, 2005. – 240 с.
16. Постникова И. Ю. Теория перестрахования: моногр. / И. Ю. Постникова

ва. – М.: ОАО "Московская типография "Транспечать", 2009. – 144 с.

17. Пфайффер К. Введение в перестрахование. / К. Пфайффер. – М.: Анкил, 2000. – 155 с.

18. Райхер В. К. Общественно-исторические типы страхования / В. К. Райхер. – М.; Л-д: АН СССР, 1947. – 282 с.

19. Самуэльсон Пол А., Нордхаус Вильям Д. Экономика: Пер. с англ. / Пол А. Самуэльсон, Вильям Д. Нордхаус. – М.: Вильямс, 2000. – 688 с.

20. Страховий ринок України: стан та перспективи розвитку: моногр. / С. О. Булгакова, А. В. Василенко, Л. І. Василенко та ін.; за заг. ред. А. А. Мазараки. – К.: Київ. нац. торг-екон. ун-т, 2007. – 460 с.

21. Страхування: Підручник / Керівник авт. колективу і наук. ред. С. С. Осадець. – Вид. 2-ге перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2002. – 599 с.

22. Финансы: Оксфордский толковый словарь: англо-русский / Б. Батлер, Б. Джонсон и др. – М.: Изд-во "Весь мир", 1997. – 496 с.

23. Фидельман К. К вопросу о правовой природе договора перестрахования / К. Фидельман // Страховое дело. – 1996. – № 10. – С. 34.

24. Фурман В. М. Страхування: теоретичні засади та стратегія розвитку: моногр. / В. М. Фурман. – К.: КНЕУ, 2005. – 344 с.

25. Шумелда Я. П. Страхування: навч. посіб. / Я. П. Шумелда. – Видання друге, розширене – К.: Міжнародна агенція "БІЗОН", 2007. – 384 с.

26. Podstawy ubezpieczen. Podrecznik. / Pod red. J. Monkiewicza. – T. 1. – Mechanizmy i funkcje. – Warszawa: Poltext, 2000. – 401 s.